

BORECZKY ÁGNES

Hol történik a jövő? Röviden a kiterjesztett szimbolikus családról

A családszerkezet és a családi érzelmek-kapcsolatok történeti kutatása mellett a narratív szemléletmód hatására az elmúlt évtizedekben megjelent a *családtörténet* mint önálló kutatási terület. Ezen belül *Magyarországon* az utóbbi években nagyon népszerű témává vált az „örökölt sors”, a transzgenerációs trauma, illetve a traumák átörökítése (lásd pl. Tóth, 2006; Orvos-Tóth, 2018; Balogh Bárdos, Békési, Hardy, Koltai, Korbuly & Tóth, 2021; Kádár, Káplár, Koltai, Lukács, Pál, Szabó-Bartha, Tóth B. & Tóth, E. F., 2023; Bakó és Zana, 2019, 2020). Az előadások szokatlan tömegeket vonzanak, és több könyv, valamint tanulmány, sőt egy kifejezetten a traumák felismerésére összeállított önismereti kártyakészlet is megjelent. A téma tehát az egyébként is piacósított tudományos megközelítésekől valódi piaci termékévé vált.

Külön kutatás tárgya lenne, hogy vajon mi okozta a fordulatot, a megnövekedett érdeklődést a végső soron „determinista” megközelítések iránt. Annyi talán megkockáztatható, hogy az egyébként nem új keletű, de az intenzívebbé váló elbizonytalanodás, a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság, az egyéni mozgásterek beszűkülése vagy a „menni vagy maradni” kiélezett választás kényszere hatással van a „sors”-értelmezésekre, a külső kényszerek nyomása pedig az éntudatos válaszok gyengüléséhez és a kapaszkodók kereséséhez vezethet.

Korábban hosszú évekig már magának a családnak a többgenerációs rendszerként való felfogása is kétségeket ébresztett. A szociológia kitartott a parsons-i nukleáris családelmélet mellett, és „különlegesnek” vagy „multikulturálisnak” minősítette a nem nukleáris szerkezetű nagycsaládokat, a pszichológia-tankönyvek is két generáció, a szülők és a gyerekek közti viszonyokat elemezték, sulykolták. Más megfogalmazásban a (tágabb) családnak a szocializáción túli szerepét hangsúlyozó kísérletek nem illeszkedtek sem a modernizáció (gyakran tévesen felfogott) individualizációs, sem a társadalmi változások mobilitáseméleteibe vagy abba a hitrendszerbe, hogy az ember szabadon dönt sorsásának alakulásáról.

Mára azonban a köznapi tapasztalatok és a tudományos paradigmaváltozás mintha közelebb kerültek volna egymáshoz. Ez a tudományos kutatás számára igen előnyös helyzet sajnálatos módon azonban nem a kutatások szaporodása és a többgenerációs család működésének mélyebb megértése felé vezet, ha jól látom, inkább a népszerűsítő irodalom terjedését segíti. Sajátos példája ennek a 2023-ban megjelent *Amikor a múlt jelen van* c. kötet, melyben a tanulmányok nagyobb részében még a szakirodalmi hivatkozások sem szerepelnek.

A hazai vonatkozó szakirodalmi megközelítésekben, bár különböző elméleti kereteken belül (pl. családi tudattalan, kripták és fantomok, családi delegáció, kapcsolati etika, forgatókönyvek – Koltai, 2021, transzgenerációs atmoszféra – Bakó és Zana, 2019, 2020), hangsúlyos a trauma örökítése és feldolgozása. Szó esik az örökítés módjairól, jóllehet nem mindig rendszerbe illesztve, a minták örökítéséről, az elvárásokról, a helyettesítő gyerek szindrómáról, a kötődési zavarokról, narratívákról, az elhallgatásról, tabusításról, titokképzésről stb.

Nemigen van szó viszont a nagycsaládi rendszerben zajló olyan többgenerációs folyamatokról, amelyek a folytonos változáshoz való adaptációt segítik, vagy egyszerűen csak arról, hogy a többgenerációs rendszerben az interperszonális kapcsolatoktól kezdve a történeti-társadalmi tapasztalatokig, az ezeken alapuló hiedelemrendszerektől, szokásoktól, rituáléktól, szimbolizált valóságoktól a konfliktusokkezelésig olyan tudás- és viselkedéskészlet halmozódik, mely a család minden tagja számára nem csupán kényszert, de igazodási pontokat és megoldási lehetőségeket is kínál.

Felfogásomban a *kiterjesztett szimbolikus család* (Boreczky, 2022) egyfajta konstrukció, a szűkebb és tágabb család tagjai által megélt tapasztalati valóság megléte, általánosítása, kiterjesztése, azaz reprezentációja: egy folyamatosan változó és újjáalakuló, a múltat, a jelent és a jövőt is egyesítő *történeti-társadalmi téridő*. A téridő dimenzió szimbolikus rendszerét minden generáció és minden új családtag alakítja.

Ez a sűrített *téridő* minden generációnak az otthona, mindegyik be(ki) járt bizonyos társadalmi ösvényeket, pálya-, házassági, családi, életforma- és egyéb mintákat teremtett. Az idők során a téridőt korrigálják vagy módosítják az újabb és újabb életforma-választások, döntések és a különböző eseményekkel való megbirkózás új mintái. A minták nemcsak a család(tagok) attitűdjeit és percepciót alakítják, azokra a társadalmi-kulturális viszonyokra is visszahatnak, amelyekbe a család beágyazódik. Ennek következtében a család és a társadalom úgy ötvöződik, hogy a társadalom a családban létezik, és a családi változások a társadalom szövetének átalakulását is jelentik.

A szimbolikus kiterjesztett csalárendszer alapvető elemei a *narratívák*.¹ A választás lehetőségét kínáló elmondott, de az elhallgatott történetek is gyakran központi szerepet játszanak. Közvetítők, az előző nemzedékek élményeit-tapasztalatait adják át, a múlt és a jelen eseményeinek reprezentációit, a család és a „történelem” közti interakció már egyeztetett jelentéseinek és általánosításainak sokaságát.

A nagyobb és a helyi társadalmi környezetre, illetve a családi, valamint az egyéb személyes helyzetekre reagálva (és reflektálva) az egyes generáció tagjai által átélte (és értelmezett) *valóság* a rendszer részévé válik. A szimbolikus rendszer magába olvasztja a múlt emlékeit mint különböző forrásokból származó adatokat vagy tényeket, a történetekből kirajzolódó (választási-cselekvési) mintázatokat, rituálékat, az alapelvek-értékek-orientációk mezsgyéjét kijelölő különleges történeteket és a napi élet különféle lenyomatait, majd a megélt-reflektált realitásokat egy többé-kevésbé közös értelmezési keretbe illeszti és *családi logikává* fűzi egybe. A családi logika ezután vezérelvként működik, folyamatosan értelmezi és újraértelmezi a jelen újabb és újabb élményeit, tapasztalatait, melyek már megújult jelentéseikkel a családi és az egyéni valóságok részeivé lesznek. Az értelmezés során *homogenizációs* és *szinkronizációs* folyamatok zajlanak,² ezek biztosítják az egyensúlyi állapot fenntartását. Az így formálódó családi logikát³ adja át egyik generáció a másiknak, és ez az, ami befolyásolja a jelen és a jövő generációinak percepcióit.

¹ Különbséget kell tenni két narratíva között, nevezetesen a családi történetek/sztorik és a családtörténetek között. Minden családban léteznek rendszeresen vagy ritkábban, szokásokhoz kapcsolódó vagy alkalmasint megosztott történetek, szóbeli és írásbeli változatok. Számos családban azonban nem állnak össze jelentéssel bíró egésszé, nem hoznak létre egy teljes családtörténetet, mely az események és a perspektívák közös megértését és megosztását feltételezi, illetve eredményezi, az ilyen családokban tehát hiányzik az integrált családtörténet. Ez megfosztja őket annak a lehetőségétől, hogy kissé hátra lépve, a közvetlen élményeket és eseményeket a jövő felől nézve értelmezzék, mert „a családtörténetek túlmutatnak az egyéni-ek által megélt élményeken. A családi történetmesélés hozzáférést biztosít számunkra a családi tapasztalatok sokféle jelentéséhez, miközben közös elméletet épít, hogy megmagyarázza az életesemények jelentését a család egésze számára. [...] A történet olyan, mint a fonál, mely össze szövi a családi múltat, és az anticipált jövővel együtt alakot és formát ad neki” (Kiser, Baumgardner & Dorado, 2010. lapszám nélkül).

² Ebből nem következik, hogy az adott helyzetekre vonatkozó eltérő (pl. generációs) narratívák kirekesztődnek. Ellenkezőleg, párhuzamosan léteznek egymás mellett. Ugyanakkor vannak olyan határok, amelyeken belül egyes történetek legitimitást nyernek, mások pedig nem. És vannak olyan alpnarratívák (fő történetek), melyek másokat elnyomnak. Például egy magát sikeresnek tartó családban az a történet, mely megkérdőjelezi a család előre jutását, nagy valószínűséggel bagatellizálóik és marginalizálódik.

³ További kutatást igényel, de valószínű, hogy a családi logika traumatikus vagy nagyobb történeti-társadalmi változások nyomán újrakonstruálódik, hogy az új helyzet értelmezésére alkalmassá váljon. Ha ez nem történik meg, a család a múltban „ragad”.

Ez azt jelenti, hogy a *kiterjesztett szimbolikus család* a társadalom temporális struktúrájában kijelöl és betölt egy saját múltat és jelent összekapcsoló *virtuális* helyet, ez lesz a család *saját társadalmi tere*.⁴ Ez köti össze a család tagjait, ennek a perspektíváján keresztül látják magukat és döntéseiket, az egyéni mozgásnak is ez ad keretet. Ha a *szimbolikus tér* heterogén *rendszer* része, mely számos különböző élményt és különböző valóságot ötvöző mintát sűrít magába, akkor a családtagok számára több a választási lehetőség, de erősebb a választás-döntés kényszere, illetve az arra való késztetés is. Másfelől minden újdonság, minden élmény, tapasztalat, mely új választásokat, döntéseket és pályákat provokál, tágítja a rendszert s vele a következő nemzedékek mozgásterét. Mivel azonban mindenkinek megvan a *saját*, családi és a személyes élmények-tapasztalatok szimbolizált világát, valamint a szignifikáns mások által közvetített valóságokat egyesítő szimbolikus családjá, a szimbolikus rendszerben őrzött „készlet” kínálta lehetőségekből végül is maga hozza meg *saját*, individuális döntéseit-választásait (vö. Szondi kényszersors és választott sors).

A rendszer jellemzői

Több évtizedes kutatásaim alapján azt találtam, hogy a család adaptivitását leginkább befolyásoló tényezők a szimbolikus családi rendszer *kiterjedése*, *flexibilitása* és a részben ezekkel összefüggő *hibriditás*.

A csalárendszer *kiterjedése*, a család által betöltött társadalmi és földrajzi tér többféle módon növelhető. Hagyományosan a más etnikai, társadalmi vagy vallási csoportból származó emberekkel kötött házasságok (heterogámia) vagy a nagyszámú utódok révén tágul a tér. A ma már gyakoribb, „modernizációs” formáját a migráció és/vagy a kulturális tőke akkumulációja alakítja. A migráció és/vagy az iskolázás megnöveli azoknak a helyeknek és pályáknak a számát, amelyekkel a család már megbarátkozott, és amelyeket saját világába illesztett. Miközben reprezentálják, bővítik is azt a szimbolikus teret, amelyet a reprezentációjuk által folyamatosan (újra)konstruálnak. Az iskolázattal kapcsolatos attitűdök változása lehetővé teszi a család számára a térnyerést, mert az új minták gazdagítják a rendszert, és az egyéni döntések számára is új választási lehetőségeket jelentenek. Míg a mobilitás által újrarajzolt határok tágíthatják a cselekvési teret és vele a perspektívákat, a szimbolikus tér bezárulása vagy zárványozódása csökkenti a lehetőségek számát, korlátozott lehetőségeket közvetít, és szűkíti a belátható horizontot is.

⁴ Korlátozottan ugyan, de a genogram révén ebbe lehet betekinteni.

A társadalmi teret és az egyes családok időbeli és térbeli mozgását lokalizáló szimbolikus térkép családonként eltérő, egyedi szerkezetű: a mozgásokat ábrázoló vonalak lehetnek egyszerűek és tiszták, de lehetnek sűrűn egymásba fonódóak is, számos kereszteződéssel, ösvénnyel és elágazással tarkítottak. A térképek egy része 20-30 kilométert fed le, de vannak több ezer kilométeres távolságokon átívelő térképek is.

A *flexibilitás* a családi rendszer által tartalmazott minták változatosságán és variabilitásán múlik. Ezek a társadalmi-történeti változásokhoz kapcsolódó múltbeli alkalmazkodásból vagy annak hiányából erednek. Utóbbi gyakran az adaptáció generációkon keresztül örökített nem releváns formája. A változó politikai-társadalmi és gazdasági viszonyokhoz való adaptáció történhet a családban lévő források kiválasztásával és az örökölt minták mozgósításával, a kettő együttesében új megoldások is keletkezhetnek.

A kiterjedés és a rugalmasság szorosan összefügg egymással, mivel a tágasabb kiterjedésű rendszer nagy valószínűséggel több követhető és választható mintát tartalmaz. Ez egyaránt növeli a családi egységek és a családtagok adaptivitását. A kisebb rendszer gyakran rugalmatlan és merev, ebben az értelemben nincs elég tartaléka arra, hogy belülről megújítsa magát. Ahogyan Reiss fogalmaz, „a családok kötelekekkel rendelkező társadalmi csoportok saját belső dinamikával. Amit egy család tesz, annak nagy része önmagából fakad, és nem egyszerűen a körülötte zajló társadalmi folyamatok passzív visszatükröződése” (Reiss, 1981, p. 171.). Hasonlóképpen, a családtörténetek azt bizonyítják, hogy bár a család alkalmazkodóképességét (vagy annak hiányát) befolyásolják a történelmi-társadalmi kényszerek, az adaptivitás a csalárendszer sajátos jellemzője.

Minthogy a kiterjesztett szimbolikus rendszer három, négy vagy akár öt (esetleg még több) generációt is magába foglalhat, értelemszerűen nem csak többidejű (polikronikus), megtestesült időbeliségek és történelmek keveréke. Tér, amelyben együtt vannak jelen a különböző nemzedékek által megélt és az általuk megszürt szimbolikus valóságok, valamint az életstílusoknak, a kapcsolatoknak, a kommunikációnak, a szolidaritásnak, a megküzdésnek az alkalmazkodás során formálódó/re-formálódó mintázatai. Ez a multiplicitás egyedi *hibrid* családkultúra(ka)t hoz létre.

A *hibriditás* erősen inflálódott és vitatott fogalom, a családszisztemek elemzésénél mégsem lehet kikerülni. Egyik alapfeltételezése, hogy nincsenek már hagyományos kultúrák, mert a „modernitásba való belépés” során (Canclini, 1997) a családok szükségképpen átalakultak. Új elemeket kölcsönöztek és szívtak magukba, és azoknak a kultúráknak a(z újra)formálása révén is változtak, amelyekkel kapcsolatba kerültek. Mi több, a hibriditás nem annyira valaminek az eredménye, inkább egyfajta társadalmi-kulturális folyamat.

A temporalitások, identitások és a kultúrák köztes tereiben a családi kapcsolatok már hibridizálódtak. Ahogyan Canclini (1997) fogalmaz: „[...] az úgynevezett diszkrét struktúrák már előzetes hibridizáció eredményei és ezért nem tekinthetők tiszta kiindulási (departure) pontoknak” (Canclini, 1997, p. XXIV.). Magam hasonlóképpen gondolom, ám a folyamat mellett elemzéseimben a családi élet területeire és a mintákra összpontosítottam. A modernizáció és az akkulturáció során ugyanis, miközben a család alkalmazkodik a változó politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális környezethez, külső mintákat is választ, külső mintákat is integrál, és elveti, időlegesen felfüggeszti vagy megújítja saját belső mintakészletének egyes elemeit. A család napi élete, a megélt valóságok és a generalizált világ közti kapcsolat többirányú, míg a családon kívüli és a belső világ kétirányú kapcsolatban áll egy mással.

A hibridizáció sajátos jellemzője, hogy a változások nem feltétlenül kronologikusan követik egymást, és hogy egy-egy terület „modernizációja” nem feltétlenül jár együtt a többivel. Példa erre, hogy míg a 90-es években számos családban a szülői szerepek még erősen a hagyományos nemi szerepekhez kötődtek, a szülő-gyermek viszony átalakult, bensőségesebbé és közvetlenebbé vált. Az elemzések során⁵ világossá vált számomra, hogy

- az átalakulások⁶ nem egyidejűek: a családi élet különböző szintjein (gyerekek-szülők-nagyszülők, rokonság – közvetlen család, tágabb család stb.) és területein (értékek, kontroll, nemi szerepek, szülői-nagyszülői szerepek, felnőtt-gyermek viszony, kommunikáció stb.) belül is vannak időeltolódások, ahogyan a rendszer egyes szintjei között is,
- a különböző területek változása (részben a kommunikációtól és az interakcióktól függően) lehet folyamatos, de szakaszos is,
- egyes családokban az anyai ág válik dominánssá, másokban az apai ágnak van meghatározó szerepe, és
- a családi ágak által közvetített minták lehetnek eltérőek, de egymást kizáróak is, ahogyan azok is, amelyeket a mindenkori új generáció visz a rendszerbe.

⁵ Az elemzés 120 félig strukturált interjúra és 133 többgenerációs családirterjúra terjedt ki. A különböző generációkhoz tartozó családtagokkal készült interjúkat tematikus elemzésnek vettem alá. Ezeknek az eredményeit azután minden család esetében egy esettanulmányban összegeztem. Lásd részletesen Boreczky (2022).

⁶ A családi átalakulások a nagyobb európai és az amerikai trendekhez hasonlítanak. Egyes változások a szülők, mások a gyerekek generációjában mentek végbe. A hirtelen változások az 1950-es években voltak a leggyakoribbak, amikor a női munkavállalással családi köteleik lazulni kezdtek.

Ez az oka, hogy minden családban más és más a „brikolázs”, és hogy közel végtelen számú variáció létezik: az a sajátos hibrid változat pedig, mely az egyes családrendszereket jellemzi, az *adaptáció modellje*.

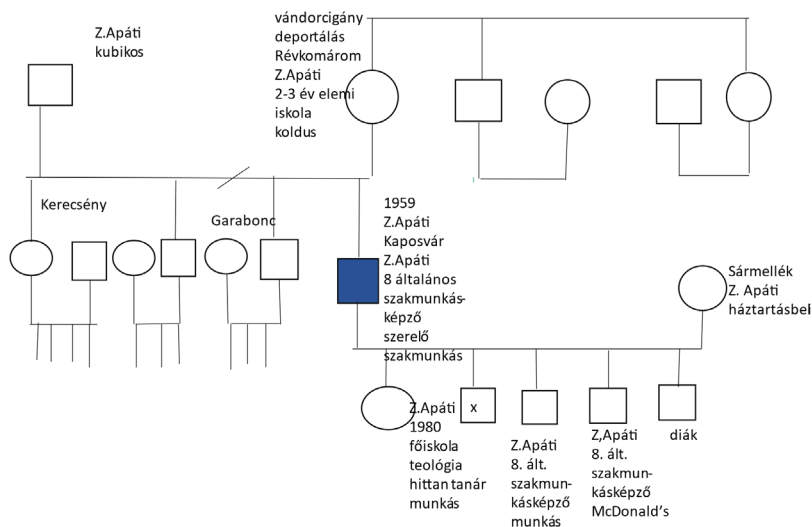
Összefoglalva: minden variáció a család korábbi és jelenlegi tagjainak megélt tapasztalata, azok hatása, az ezekre tett reflexiók és a hozzájuk kapcsolódó valóságok általánosított értelmezése, valamint az ezek alapján hozott döntések és szerepek sűrítménye. Ez azt jelenti, hogy minden rendszer a folytonosságon és a változáson alapul, pontosabban minden családi rendszer a *folytonosság és a változás* jellegzetes dinamikájával rendelkezik.

Ezek leírására a *szekularizáció, az emancipáció és az individualizáció* ismert fogalmait használtam. A szekularizáció talán nem szorul, magyarázatra, a többi fogalmat azonban a családdal kapcsolatosan érdemes tisztázni. Az emancipáció és az individualizáció a családi élet számos vonatkozására hatás gyakorolt, de alapvetően – speciális hibrid mintázatokat létrehozva – a családi pozíciókat, a szerepeket és a generációk közti kapcsolatokat alakította át. A „hagyományos” vagy a patriarchális családokkal összevetve, amelyekben a pozíciókat és a szerepeket szigorúan meghatározta a kor és a nem, a mai családok sokkal rugalmasabbak. Így például, míg sok helyen a szülői feladatok még mindig a nemek szerint osztódnak el, meggyengült a szülői kontroll, és a gyerekek szocializációját már nem jellemzik a nemi elvárások és előítéletek. Számos családban a domeszticitás jelentése is megváltozott. A házastársak megosztják a teendőket, és felváltják egymást, ha szükséges. Az emancipáció átalakította a beszédmódot is. A legtöbb családban a gyerekek tegeznek a szülőket, a távolságok kisebbek lettek, a szülők és a gyerekek közti világ határai elmosódtak, átjárhatóak vagy láthatatlanok. A szülői stílusok változatosak, és a „hagyományostól” a „modernig” terjedő képzelt skálán sok minden előfordul, de általában véve a gyerekek szükségleteinek és érdekeinek (bármit is fedjenek ezek) a középpontba helyezése meglehetősen tipikussá vált, függetlenül a család társadalmi osztályától és a gyerekek nemétől. Ez már magában is feltételezi a gyerekekkel kapcsolatos individuálisabb attitűdöket, de az individualizáció nagyon sokféle formában megjelenik. A karácsony és a húsvét mellett ma a gyerekek születésnapja a legnagyobb ünnep. A gyerekkor különösen nagy jelentőségű, a szülők akkor érzik magukat „elég jó” szülőnek, ha a gyerekeiket „boldognak” látják, és/vagy rengeteg tanulási helyzetet és fejlesztő tevékenységet szerveznek számukra, hogy jól felkészítsék őket az iskolára. A mesélés vagy a meseolvasás sem kivételes.⁷ Hogy kifejezzék szeretetüket a

⁷ A digitalizáció változtatott valamit ezeken, de alapvetően nem változtatta meg a szülői elképzeléseket.

közvetlen, de a tágabb család-rokonság tagjai is elárasztják játékokkal a gyerekeket. Ez egyaránt értelmezhető a fogyasztói szokások változása felől, de az egyéni gondoskodás és figyelem fogalmai szerint is.

A következőkben egy esettanulmányban megpróbálom illusztrálni, hogy a felvázolt elméleti keret segítségével mi válik láthatóvá egy adott család történetéből. A leírásból kitűnik majd, hogy a mélyszegénységből, a cigánytelepi létből való kiemelkedés (vagyis a társadalmi tér növelése) a tanulás útján történt, láthatóvá válik, hogy miként befolyásolták és korlátozzák ezt ma is a helyi viszonyok, mint ahogyan az is, hogy az idők folyamán hogyan keveredik a múlt és a jelen, milyen sajátos formát öltött a hibridizáció.

1. ábra: A Rostás család

A kutatás idején közel 50 éves Rostás Bélát egy magyar csendőr után neveztek el. Apja a csendőrnek dolgozott, de egy idő után összebarátkoztak, így megkérte, legyen a fia keresztapja. Béla cigányként azonosítja magát, fontosnak tartja, hogy a cigány nyelvet és a hagyományokat⁸ (pl. a történetmesélés vagy a halottvirrasztás) átadja gyerekeinek és a közösségének: „Én egy csomó roma hagyományt tisztetek. Például mi a halottjainknak megadjuk a végtisztességet, mi virrasztunk. Ha valamelyik családban meghal valaki, mi odamegyünk hozzá

⁸ Cigányként és nem romaként beszélt magáról és a nyelvről. A roma kifejezést csak egyszer használta.

és megvirrasztjuk. Amíg nincs eltemetve, addig ott vagyunk, beszélgetünk az elhunytáról, felhozzuk az ő dolgait. Persze egy kis bort is iszunk, de nem részegségbe, meg nincs koccintás. Ilyen emlékezősszerű dolog van, régebben ez állítólag a magyaroknál is szokás volt. Ez egy nagyon szép hagyomány, amit én úgy gondolom, hogy nagyon jó lenne megtartani. Meg a nyelvet is. Az is nagyon szép dolog, és én azt mondom, hogy az se lenne jó dolog, ha kihalna.”

Nem véletlen, hogy a virrasztás olyan fontos Béla számára. Élénken idézi fel anyja és elsőszülött fia halálát, ma is meghatottan emlékszik rájuk. Gyakran hallotta anyja történetét, akit a náci a szüleivel és testvéreivel együtt deportáltak 1944-ben.⁹ Csak ketten éltek túl a deportálást, a többiek elpusztultak Komáromban vagy a koncentrációs táborokban. „Az én életem az csupa tragédia” – mondja. Az elhunyt családtagok mellett megemlíti, hogy nagy szegénységben nőtt fel, és az apja elhagyta őket.

Amint a hagyományokról esik szó azonban, Béla rögtön az asszimilációról kezd beszélni: úgy gondolja, hogy „részben asszimilálódni is kell ahhoz, hogy a társadalomba az ember be tudjon illeszkedni”. Elvárja a gyerekeitől is, hogy „próbáljanak meg úgy beilleszkedni a társadalomba, hogy ne lógjanak ki a sorból”. „Nekem ez a legfontosabb dolog” – teszi hozzá. Béla elvárásai a „magyarok” előítéleteinek antitézisének visszhangozzák. Különös hangsúlyt ad elvárásainak az, hogy saját példájára hivatkozva személyes, egyben családi ügyként fogalmazza meg őket: „Becsülettel, tisztességgel dolgozzanak, ne lopjanak, ne bűnözzenek, mert ha valami ilyen lesz, akkor kitagadom, akármelyiket. Tehát becsülettel éljen, tisztességgel, ne hozzon szégyent a családra, mert énnekem 1100 lehetőségem lett volna, hogy elkallódjak. És ha én nem kallódtam el, és becsületes, normális ember lett belőlem, és szakmát tanultam, akkor azt joggal elvárhatom az én gyerekeimtől, hogy ők is ugyanígy becsülettel, tisztességgel dolgozzanak, mint az apjuk.”¹⁰

Béla életében a kemény munkán keresztül történő asszimiláció a hagyományokhoz való ragaszkodással ötvöződik. Identitása bikulturális, melyben a privát szférát a nyilvánostól elválasztva kezeli. Ez kitűnik például a családi nyelvhasználatból. Maga a nyelv is felszívott sok magyar szót és kifejezést – mondja –, de cigányul beszélnek otthon, ha maguk vannak, és magyarul, ha magyar vendégeket fogadnak, illetve a munkahelyen (vö. hibridizáció).

Életpályájában az emancipáció és az individualizáció hatásai összekapcsolódtak a helyi társadalomban elérendő *magasabb társadalmi státussal*, melynek módját a munkában, a becsületességben és az erkölcsi integritásban látja,

⁹ Az embereket körbefogták, és Komáromba vitték, ahol a várbörtönben tartották őket.

¹⁰ Megfogalmazásai az előítéletek interiorizálását tükrözik.

egy olyan értékegyüttesben, amelyben a hagyományos munkásosztálybeli gondolkodást átjárják a háború előtti paraszttársadalom értékei. Béla az előbbre jutást, nevezetesen a helyi társadalmi státusz elnyerését a szakmatanulásra és a szakmunkás létre alapozta. A lokalitás mindenféleképpen nagy szerepet játszott az életében. Ahhoz képest, ahonnan indult, pályája állomásai – ha zökkenőkkel is – végül egy sikeres szakmunkáspálya ívévé álltak össze ott, abban a faluban, ahol felnőtt. Stratégiáját (szakmatanulás, helyben maradás) évtizedekkel később a fiai is követték.

Béla mezőgazdasági gépszerelőnek tanult egy kaposvári mezőgazdasági szakiskolában. Először traktorosként dolgozott, de mivel cigány volt, nem bíztak benne eléggé, és levették a traktorról. Végül azonban elérte a célját, és évekig traktoros volt a helyi tsz-ben. A rendszerváltás után a tsz megszűnt, elvesztette az állását. Jelenleg a helyi gyárban együtt dolgozik az egyik fiával és a lányával, aki egyébként főiskolát végzett, teológiát tanult. Végig köztársasági ösztöndíjas volt, két évig tanított, de miután a faluba új pap került, elbocsátották. Béla szerint azért, mert a papnak nem volt szüksége cigány segítőre. A lánya nem hagyott fel a tanítással, magántanárként van néhány tanítványa, akiket korrepetál, és akiket segít, hogy az iskolában jobban teljesítsenek. Béla büszke lánya sikereire. Másik fia ugyancsak a faluban él, a McDonald'sban dolgozik.

Béla a falujában maradt: a cigánytelepen nőtt fel a falu szélén egy vályogviskóban, amikor megnősült, vett egy házat bent a faluban, azóta is abban él a családjával együtt. Azt mondja, szeretné, ha a gyerekei a közelben lalnának, de gyorsan hozzáteszi, hogy „ha a jelen politikai eseményeket nézem, meg a kilátásokat, azt hiszem, hogy itt jövő nincs a fiataloknak. Nagyon gazdagnak kell lenni, vagy nagyon jól el kell találni a szakmát, hogy lehessen boldogulni. És ez már nem cigány ügy, ez már [...] közügy. Bár lehet, hogy a cigányokat egy kicsit jobban sújtja. Én nem is tudom, hogy tudnak-e majd lakást venni!”

Bélát és a testvéreit egyedül nevelte az anyjuk. Az apja elhagyta a családot, de csak néhány háznnyira költözött tőlük. Újra megnősült, és a második házasságából is születtek gyerekei (Béla nem is említette a féltestvéreit). Azt gondolja, apja azért hagyta el az anyját, mert a koncentrációs táborban megroggyant az egészsége (orvosi kísérleteknek is alávetették), és azt hitte, fiatalon meg fog halni. Az anyja koldus volt, amiként az apai nagyanyja is, aki elítélte fiát a válás miatt, és Béla anyját támogatta. Ő vigyázott a gyerekekre is. Írástudatlan volt, de nagy mesélő. Béla mai napig emlékszik a tábortüznél elmondott meséire és történeteire, a hagyomány részeként szeretné megőrizni ezeket a meséket és történeteket.

Gyerekként olyan közösségben élt, ahol a szokásokat az egyenlőség szabályozta (pl. a családnagyság szerint osztották el a megszerzett ételmezt), és tö-

rekedtek a méltányosságra. Nagy szegénységben éltek, és gyakran előfordult, hogy nem volt mit enni, de úgy érzi szabad volt és az is maradt. „[...] szabad akaratot kaptam anyámtól. Mert tény és való, hogy szabad akaratom volt mindenbe. Szerintem az nekem csak pozitívum volt, [...] én föl tudtam magam találni pillanatok alatt. Nálam nem volt kérdés. [...] Mindig is erős voltam. Ez talán ennek tudható be, hogy ez a szabad élet, ez a szabad akarat.”

Béla hamar önálló lett, és úgy hiszi, azért nem kallódott el, mert sosem vesztette el az eszét, sosem esett pánikba, és a kritikus helyzetekben mindig a megfelelő döntést hozta. Tulajdonképpen nem „nevelték”, az anyjának nem voltak elvárásai vele szemben, viszont sosem büntette semmiért. Igaz, nem is dicsérte, de az iskolai sikereire nagyon büszke volt. Béla elsős korában még nem beszélt magyarul, de megnyerte a szépirásversenyt.

Húszéves volt, amikor megházasodott. Sosem bánta meg, nagyon elégedett a házasságával, részben azért is, mert Joli szerénysége és határozottsága az anyjára emlékezteti. Szerény, de mindig tudja, mit kell tenni, és hogyan döntsön. Négy gyerekük született, az első fiuk 13 éves korában meghalt. A lányuk és a már említett két fiuk mellett van még egy fiúgyermekük, a bátyja fiát fogadták örökbe. A bátyja katona volt, amikor a felesége rákban meghalt, a kisfiút Béla mamája nevelte még egy ideig, de rövidesen ő is meghalt. Bár Béla és a testvérei valamennyien külön élnek, mindegyiknek megvan a saját élete, alkalmanként találkoznak, de szoros kötelék fűzi össze őket, és a családi támogatás is némi folytonosságra utal.

Bélának gyerekkorában nem volt semmi dolga a családban, a nők gondoskodtak mindenről. Ők gyűjtötték a fát az erdőben, és egyébként is mindent megtettek a gyerekekért. A nehézségek ellenére anyjának és nagyanyjának köszönhetően meleg légkörben nevelkedett. Elhatározta, a nyomukban jár majd, és saját családjában ugyanazt a meleg légkört teremti meg. Ugyanakkor feleségével a modern¹¹ idők családi munkamegosztását reprezentálják. Mindig Béla volt a családfenntartó, míg a felesége gondoskodott a gyerekekről, és végezte a házimunkát. Többnyire ő is hozta a fontosabb döntéseket. De minden megbeszélnek, és vitás helyzetben tudnak kompromisszumot kötni. Béla tulajdonképpen örül neki, hogy általában felesége döntött, mert nem kellett a problémákkal foglalkoznia, és nagyon nagyra értékeli Joli józan gondolkodását: „Én megmondom őszintén a feleségemre, ha valami olyan a probléma, akkor leülünk, megbeszélgetjük a dolgokat, szólok neki. Megmondom őszintén, én a gyerekeket ilyen dolgokba nem vonom be nagyon. Feleségemmel

¹¹ Ezen nem a mai időket értem, a történeti családszociológia kifejezéséeként használom a modern szót.

megbeszéljük a dolgokat, aztán a gyerekeknek tálalva van a dolog. Függetlenül attól, hogy ők már felnőttek. Sőt, a lány az iskolai végzettség szerint szinte a fejünkre nőtt, de a döntést azt mi hozzuk, a feleségem a legfőképp. Az asszony a főnök.”

Az interjúrészlet mutatja, hogy a szülői szerepek *részben* emancipáltak, viszont a gyerekeknek nincs semmibe beleszólásuk, a szülők és a gyerekek közti viszony a hagyományos családi tekintélyviszonyokat tükrözi.

A női nemi szerepeket illetően ugyanakkor a gondolkodásmód alapvetően megváltozott. Béla lánya 27 éves, még nem családos, amit mind Béla, mind a felesége elfogad, mert hiszen meg kell találnia a megfelelő férfit. „Itt van a lányom is, ugye. Ő is már 27 éves lesz, és nem mer belevágni, hogy férjhez menjen. Azt mondja, hogy a mai fiatalok többsége csak a kalandot keresi, nem akar családot. És ebben igaza van. A fiúk is ugyanúgy vannak, nem azok a bulizócsák. Hazajönnek a munkából, fáradtak. Nem is úgy neveltük őket [...]”

Összességében az a család, amelyben Béla gyerekei felnőttek, leginkább *a pozicionális* családra emlékeztet, amelyben az apa a családfenntartó, az anya pedig neveli a gyerekeket és végzi a háztartási munkákat, amelyben a felnőttek és a gyerekek világa két külön világ. Ezekben a családokban egyfelől a szülők képviselik a hatalmat és az autoritást, másfelől ők azok, akik megvédik gyerekeiket a családon kívüli világ fenyegetéseitől és veszélyeitől. A hagyományos nemi szerepek ellenére Béla és a felesége kapcsolata az egyenlőségen nyugszik, mindent megbeszélnek, és valójában legtöbbször együtt döntenek. Béla gyermekkorában a gyereknevelés a közösségben zajlott. Mire a gyerekei megszülettek, a gyereknevelés – más családi feladatokkal együtt – individualizálódott. Béla családjában azonban a közösségi funkciókat nem a kor valamiféle emancipált családmodellje váltotta fel. Éppúgy, mint a pályaválasztását, a családi életét is egy korábbi minta, a „hagyományos modern család” formálta, egy kölcsönzött, múltbéli középosztálybeli családmodell, amely a háború utáni évektől fogva sok országban a munkásosztály családképét is átalakította. Ami a saját korával azonos, az a kisebbségi létről, identitásról és a cigány kulturális tradíciókról való gondolkodásmód, valamint az, hogy a lánya főiskolát végzett. Ez utóbbi nem válhat a családi *társadalmi tér* növelésének a mintájává, nem integrálódhat a család szimbolikus rendszerébe (vö. flexibilitás), különös fényt vetítve arra a körülményre, hogy a helyi (akár már megkésett) társadalmi minták és a diszkrimináció milyen terelőutakra kényszeríthet, és miként hátráltathatja az új társadalmi körülményekhez jobban adaptálódó minták megtapadását, majd örökítését. A következő generációknak ezzel kell majd megküzdeniük, valamint azzal a különös, de cseppet sem ritka helyzettel, hogy az asszimiláció révén történt adaptáció során a csalárendszer úgy *hibridizálódott*, hogy sok

olyan korábbi társadalmi viszonyok szülte elem került bele, mely a mai változások között már nehezen élhető-értelmezhető, és/vagy a mai helyzetekhez való alkalmazkodást gátolva zsákutcás megoldásokhoz is vezethet. A történet azonban az ellenkezőjéről is szól: az elszántságról, az akaratról, a kitartásról, a szeretetről és az identitás fontosságáról – valamennyi pótolhatatlan erőforrás.

Irodalom

- Bakó E. & Zana K. (2019): A transzgenerációs atmoszféra: A kollektív társadalmi traumák átörökítésének mélylélektani modellje. In: Papp B. (szerk.) *Lélek és történelem: Örökség*, ELTE BTK, Budapest. p. 11–21.
- Bakó E. & Zana K. (2020): *A transzgenerációs trauma és terápiája. A transzgenerációs atmoszféra*. Medicina, Budapest.
- Balogh K. és mtsi. (2021): *Transzgenerációs történetek. Örökül kapott traumák és feldolgozásuk*. HVG Könyvek, Budapest.
- Boreczky Á. (2022): *Families in the Swirl of Time*. ELTE PPK – L'Harmattan Kiadó, Paris.
- Canclini, N. G. (1997): *Hybrid Cultures. Strategies for Entering and Leaving Modernity*. University of Minnesota Press.
- Kádár A. és mtsi. (2023): *Amikor a múlt jelen van. Transzgenerációs öröklődés, sémák, traumák, kötődési zavarok*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Kiser, L. J. & Baumgardner, B. & Dorado, J. (2010): *Who Are We, But for the Stories We Tell: Family Stories and Healing*. https://www.researchgate.net/publication/49720444_Who_Are_We_But_for_the_Stories_We_Tell_Family_Stories_and_Healing [letöltve 2024. június 17.].
- Orvos Tóth N. (2018): *Örökölt sors. Családi sebek és a gyógyulás útjai*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Reiss, D. (1981): *The Family's Construction of Reality*. Harvard University Press.
- Tóth B. (2006): *Családfánk. Sorsunk rejtett mintázata*. Kairosz Kiadó, Budapest.